

Талайбек уулу Тариэль, Калбаев У.М.

**УЛУТТУК ЭКОНОМИКАНЫН ТАРМАКТАРЫНЫН
АЛКАГЫНДА КАЛКТЫН ИШ МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУУСУ ЖАНА
ЭМГЕК КАРАЖАТТАРЫНЫН КЫРДААЛЫ**

Талайбек уулу Тариэль, Калбаев У.М.

**ПОЛОЖЕНИЯ О НАЛИЧИИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ
ПО СЕКТОРАМ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

Tariel uulu Talaibek, Kalbaev M.

**THE SITUATION ABOUT THE AVAILABILITY OF LABOR
RESOURCES AND POPULATION EMPLOYMENT BY SECTOR
OF THE NATIONAL ECONOMY**

УДК:351.63

Бул макалада Кыргыз Республикасынын Улуттук экономиканын тармактарынын алкагындагы калктын жумуш менен камсыз болуусу жана эмгек каражаттарынын кырдаалы каралды.

Рыноктук экономикага өтүү эмгек каражаттарын пайдаланууда бир топ чоң өзгөрүүлөргө алып келди. Өлкөнүн чарбалык жашоосун кайра курууда жумушчу күчү рыногунун сапаттуу мүнөздөмөлөрүнө таасир этүүчү көптөгөн факторлор пайда болду. Калктын алыскы чет өлкөлөргө болгон эмиграциясы негизинен дүйнөлүк жумушчу күчүнүн рыногундагы атаандаштыкка төп келүүчү адистерди, жогорку квалификациялуу кадрларды камтыйт. Кыргызстан үчүн ал эки кесепетке ээ - бир тараптан, квалификациялуу жумушчу күчүнө болгон сунушту кыскартат, ал эми башка тараптан анын сапатын начарлатат. Бирок көп кырдалдуу экономиканын жаралышы, ишканаларга өз алдынча толук чарбачылыктын берилиши, жалпысынан, иш менен камсыз болуу көйгөйлөрүнө болгон теоретикалык мамилелердеги ири өзгөрүүлөргө алып келди. Экономикалык реформанын тереңдешүүсү менен жумушчу күчүнүн сунушун жана суроо-талабын теңдешүүсүн жөнгө салууга жана эмгекке өзүнүн жөндөмдүүлүгүн бөлүштүрө алган адам укугуна негизделген эмгек рыногу калыптанууда. Эмгек каражаттарын кайра бөлүштүрүү жана командалык бөлүштүрүүдөн айырмаланып эмгек рыногу жарандын эмгекке болгон өздүк укугун жөнгө салат жана коомдо анын экономикалык статусун жогорулатат. Эми ар бир адам өзү адистикти, ишмердүүлүктүн түрүн жана иш менен камсыз болуунун формасын эркин тандайт. Эч ким административдик жол менен эмгекке мажбурлоо укугуна ээ эмес. Толук жумуштуулук – бул аракеттенүүгө зарыл болгон максат. Ал максат качан гана жумушчу күчүнө болгон суроо-талап анын сунушу менен дал келгенде жетишет. Бирок бул өндүрүштүн курамынын, коомдун муктаждыгынын өзгөрүүсүнөн улам дайыма бузулуп туруучу көрүнүш.

Командалык экономиканын дагы бир мүнөздүү белгиси болуп эмгектенгендердин жалпы санындагы өнөр-жайлардын жогорку үлүшү эсептелет. Өнөр-жай тармагында өндүрүштү жана жумуш менен камсыз кылуунун алдынкы ролду казуу жана коргонуу тармактары ээлеген. Бирок тейлөө сектору алсыз өнүккөн. Өнөр-жайларды, айыл чарбасын жана тейлөө чөйрөлөрүн ири мамлекеттик ишканалар ээлеген. Жеке секторлордун практикалык орду абдан аз болгон. Азыр алардын орду чон.

Таблица 1.

Кыргыз Республикасында иштеп жаткан чарба жүргүзүүчү субъектилерди менчик формалары боюнча бөлүштүрүү (1-январга карата)

Менчик формалары	Чарба жүргүзүүчү субъектилердин саны, бирдик					
	2006	2009	2010	2011	2012	2013
Баардыгы анын ичинде:	470587	415795	436033	474862	505116	541263
Мамлекеттик менчик	4308	2984	3623	4284	5484	6065
Муниципалдык менчик	6883	7235	7591	7279	6457	5937
Жеке менчик	459396	405557	424768	463299	493175	529261
Жыйынтыкка карата пайыз менен						
Баардыгы анын ичинде:	100	100	100	100	100	100
Мамлекеттик менчик	0,9	0,7	0,8	0,9	1,1	1,1
Муниципалдык менчик	1,5	1,7	1,8	1,5	1,3	1,1
Жеке менчик	97,6	97,5	97,4	97,6	97,6	97,8

Булак: Кыргызстан цифраларда. Б- УСК,2012-2013-ж.

1-таблицада көрүнүп тургандай чарбалык субъектилердин түзүмүндө экономиканын мамлекеттик сектору өзүнүн мурдагы маанисин жоготкондугу байкалып турат. Ал болгону 1,1 %ды түзөт. Ошол себептүү мамлекеттик сектор эми калктын иш менен камсыз болуусунун туруктуу өсүүсүн камсыз кыла албайт. Жеке менчик сектордун үлүшү 97,8 пайызга жеткен. Бул ишкердик ишмердүүлүгүндөгү жумуш менен камсыз болгон калктын санынын өсүүсүнүн жыйынтыгы болуп эсептелет. Ошондой эле калктын жумуштуулугунун өсүүсү үчүн жеке сектор чоң перспективага ээ. Чарбалык субъектилердин санынын 30 пайызына жакын алектенген фермер жана дыйкан чарбалар дагы жумуш күчүн жалдабастан

эмгектенет. Же алар азырынча өтө эле алсыз жана алардын каражаттары жалданма жумушчулардын эмгек акыларына эмес, өздөрүнүн учурдагы күйүүчү май, урук, жер семирткич, курулуш материалдары жана башка ушул сыяктуу чыгымдарына да жетпейт.

Кыргызстандын калкынын санын 2013-жылдын башына карата 5,7 миллион адамды түздү. Ошондой эле эмгекке жарамдуу курактагы калктын үлүшү 2010-жылы 57,8 пайыздан 2013-жылдын башына карата 61,1 пайызга көбөйгөн. Көйгөйлөр татаалдашууда, анткени эмгекке жөндөмдүү калктын өсүү темпи жана жумуштуулук менен шайкештелген эмес, ошондуктан иш менен камсыз болуунун деңгээли 59-60 пайыздын чегинде тербелүүдө.

Сүрөт 1. Экономикалык активдүү жана иш менен камсыз болгон калктын саны (миң адам)

жылдар	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Экономикалык активдүү калк	2260,6	2379,9	2420,1	2456	2490,1	2496,8
Экономикалык активдүү эмес калк	1228,8	1260,5	1337,4	1372,2	1349,5	1392,5
иш менен камсыз болгон калк	2077,1	2184,3	2216,4	2243,7	2277,7	2286,4

Булак: Кыргызстан цифраларда. Б- УСК, 2012-2013-ж.

1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, 2005-2012-жылдар аралыгында калктын бардык тайпаларындагы саны өскөн. Экономикалык активдүү калк 236,2 миң адамга, өсүү темпи 10,4 %га көбөйгөн.

Экономикалык активдүү эмес калктын саны 163,7 миң адамга же 13,3 пайызга көбөйгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, өлкөдөгү 15 жаштан жогору калктын дээрлик үчтөн эки бөлүгү экономикалык активдүү болуп эсептелинет. Бирок экономикалык активдүүлүктүн деңгээли туруктуу эмес. Ал 2003-жылы 64,0%, 2005-жылы 64,8%, 2006-жылы эң жогорку көрсөткүч катталган-65,5%, 2008-жылы 65%ды түзгөн, ал эми 2009-жылы 64,4%га чейин төмөндөгөндүгү байкалган. Экономикалык активдүүлүктүн деңгээли 2012-жылы 64,2 пайызды түзгөн. Аны менен бирге эркектердин активдүүлүк деңгээли (76,6%) аялдарга караганда бир топ жогору (52,3%). Бул биринчи кезекте төмөнкүдөй салтты сактоо менен түшүндүрүлөт: өлкөдөгү жогорку төрөлүүлүк, аялдарды баланы өстүрүүгө жана үй чарбасын жүргүзүүгө аргасыз кылат. Ошентип аялдар калктын экономикалык активдүү эмес категориясына өтүшөт.

Иш менен камсыз болгон калктын саны 2005-жылы 2077,1 миң адамдан 2012-жылы 2286,4 миң адамга же 110,0 %га көбөйгөн. Жумуштуулар өлкөдөгү туруктуу калктын болгону 41 пайызын түзгөн.

Жумуш менен камсыз болгон калктын жалпы санынын ичинен көбүрөөгүн айылдыктардын үлүшү түзөт.

Бирок акыркы беш жылдыктагы экономиканын негизги үч сектору боюнча калктын жумуш менен камсыз болуусун бөлүштүрүүдөгү өзгөрүүлөр айыл чарбасында эмгектенгендердин санынын кыскаруусу (2005-жылы 38,5%дан 2012-жылы 31,2%га кыскарган) жана ошол эле учурда өндүрүштө жана курулуштагы (18%дан 21,1%га чейин), тейлөө чөйрөсүндөгү (44%дан 47,7%га чейин) иш менен камсыз болуунун өсүүсү менен мүнөздөлөт.

Эмгек рыногун негиздөөчү көрсөткүч болуп жумушчу күчүнө болгон суроо-талап эсептелет. Кыргыз Республикасынын шартында жумушчу күчүнө болгон суроо-талап абдан төмөн. Эмгек рыногунда татаал кырдаалдардын жаралуусу дагы кокусунан эмес. Ал мурда жашап турган эл чарбасынын пропорциясынын корс бузулуусунун жыйынтыгында пайда болду, анын ордуна таң калаарлык эч нерсе пайда болбоду, айрыкча жумуштуулук боюнча.

Таблица 2

Экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча иштеген калкты бөлүштүрүү (миң адам)

Көрсөткүчтөр	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Экономикада иштегендердин бардыгы, анын ичинде:	2077,1	2184,3	2216,4	2243,7	2277,7	2286,4
Айыл чарбасы, аңчылык жана токой чарбасы жана балык улоочулук	799,0	743,0	718,6	699,1	700,3	688,2
Тоо кен казуу жана иштетүү өнөр жайы	176,3	191,3	187,3	192,1	189,8	186,4
Электр энергиясын, газды жана сууну өндүрүү жана бөлүштүрүү	35,2	37,8	38,8	41,4	38,7	34,3
Курулуш	153,7	221,9	244,0	240,1	249,1	259,0
Соода: автомобилдерди, тиричилик буюмдарды жана жеке колдонулуучу нерселерди оңдоо	301,5	319,4	316,0	337,5	345,9	346,3
Мейманканалар жана ресторандар	49,0	66,2	82,2	82,8	86,5	84,3
Транспорт жана байланыш	115,7	133,8	144,9	147,5	147,2	164,5
Финансы ишмердүүлүгү жана камсыздандыруу	8,2	12,2	15,8	18,2	17,7	23,1
Кыймылсыз мүлк операциялары, ижара жана керектөөчүлөргө тейлөөлөрдү көрсөтүү	34,1	49,7	55,4	58,4	56,0	60,3
Мамлекеттик башкаруу, аскердик коопсуздукту камсыздоо жана милдеттүү социалдык камсыздоо	102,3	101,7	103,6	99,9	102,6	109,3
Саламаттыкты сактоо жана социалдык жактан тейлөө	85,6	86,3	79,4	74,4	78,5	84,1
Билим берүү	161,8	156,1	164,3	171,9	177,1	180,4
Коммуналдык, социалдык жана жеке тейлөөлөрдү көрсөтүү	44,9	49,4	43,9	48,7	56,0	56,5

Үй чарбасынын иштери боюнча тейлөөлөр	8,8	15,4	22,1	31,1	31,4	8,7
Экстерриториялык уюмдардын ишмердиги	0,1	0,3	0,2	0,6	0,9	1,0

Булак: Кыргызстан цифраларда. Б- УСК, 2012-2013-ж.

Таблицанын материалдары көрсөткөндөй, калктын иш менен камсыз болуу деңгээли аста-секин жогорулоодо. 2005-2012- жылдарда республика боюнча иш менен камсыз болуунун жалпы деңгээли 209,3 миң адамга же 14%га өскөн. Иш менен камсыз болуунун төмөндөө деңгээли айыл чарбасында (13,9%) электр энергиясын, газды жана сууну өндүрүү жана бөлүштүрүү (2,6%) жана саламаттыкты сактоодо (1,8%) байкалган. Жалпысынан жумушчу күчүнө болгон суроо-талап менен сунуштун ортосундагы үзүлүү кыскарган эмес. Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча 2013-жылдын 1-январына карата бир бош орунга 13 адам талапкер болгон.

Жумушчу күчүн негизги керектөөчүлөр болуп мурдагыдай эле экономиканын өндүрүш сектору, курулуш, транспорт, байланыш жана соода-сатык калууда. Мурдагыдай эле эмгек рыногу бул жерде жумушчулардын адистигине багыт алган. Алардын ичинен: газ жана электр ширетүүчү, токарь, фрезерчи, электрик, гидротехник, ар түрдүү жумушчу ж.б. Кызматкерлердин арасынан врачтар, инженер-куруучулар, айыл мектептери үчүн мугалимдер көбүрөөк талап кылынууда. Мындан сырткары, жумуш берүүчүлөр сунуштаган бош орундарга жумушсуз жарандардын квалификациялык мүнөздөмөлөрү дал келбөөдө. Алардын арасынан айдоочулар, курулуш адисиндеги жумушчулар, тигүүчүлөр, балдар бакчаларынын тарбиялоочулары, китепканачылар, инженердик-техникалык жумушчулар, сатуучулар, шахтерлер, слесарлар көбүрөөк мааниге ээ болууда.

Демек, жарандардын жумушка орношуусу жумушчу күчүнө болгон суроо-талап менен сунуштун дал келбестигинен татаалдашууда. Ишканалар тараптан түшкөн жумушчуларга болгон муктаждыктардын жарымынан көбү өтө эле төмөн төлөнүүчү жумуш орундары түзүүдө. Ал эми жумуш издөөчүлөрдүн арасынан орто жана жогорку кесиптик билимге ээ болгон адистер басымдуу кылууда.

Адабияттар:

1. Канаев Р. Занятость и рынок труда в переходный период. Труд и социальное отношение. 2009 г. №2
2. Кыргызстан цифраларда. УСК, Б.-2012-ж.
3. Кыргызстан цифраларда. УСК, Б.-2013-ж.

Рецензент: д.э.н. Азисбаев Р.Э.